

Лугова Т. М.,
Донбаський державний педагогічний університет, м. Горлівка

МЕТОДОЛОГІЯ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ В КОНТЕКСТІ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ СТУДІЙ

У статті з'ясовується науковий інструментарій М. С. Грушевського-літературознавця, визначаються основні методи і принципи дослідження літературних явищ, якими користувався учений. Авторка доходить висновку, що більшість з них належить порівняльному літературознавству, що може бути підставою для віднесення праці дослідника до набутків української компаративістики першої третини ХХ століття.

Ключові слова: науковий інструментарій, літературна компаративістика, генетично-контактний принцип, порівняльно-типологічний принцип, контекстуальний аналіз, історико-системний принцип, "теорія доповнюваності".

В статье исследуется научный инструментарий М. С. Грушевского-литературоведа, определяются основные методы и принципы исследования литературных явлений, которыми пользовался ученый. Автор статьи приходит к выводу, что большинство из них принадлежат сравнительному литературоведению, что может быть основанием для отнесения работы исследователя к достижениям украинской компаративистики первой четверти ХХ столетия.

Ключевые слова: научный инструментарий, литературная компаративистика, генетически-контактный принцип, сравнительно-типологический принцип, контекстуальный анализ, историко-системный принцип, "теория дополнения".

The scientific instrumentality of M. Grushevski is investigated in the article, as well as the main methods and principles of the analysis of literary phenomenon, which the scientist used, are defined. The author of the article comes to the conclusion, that the majority of the used methods and principles belong to the comparative philology that may be the reason for attributing his work to Ukrainian comparative philology of the first quarter of the XXth century.

Key words: the scientific instrumentality, the comparative philology, the genetic-contact principle, the comparative-typological principle, the contextual analysis, the historical-systemic principle, "the theory of appending".

Мета статті – визначити основні методи і принципи дослідження літературних явищ, якими користувався М. С. Грушевський; довести, що його основна літературознавча праця "Історія української літератури" може бути віднесена до набутків української компаративістики першої третини ХХ століття.

Одним із найбільш гострих та актуальних концептуальних питань у сучасному грушевськознавстві залишається з'ясування наукового інструментарію М. С. Грушевського-літературознавця. Головною літературознавчою працею вченого є, як відомо, "Історія української літератури". На нашу думку, вчений застосовував тут принципи аналізу літературних явищ, характерні для культурно-історичної школи, яка, у свою чергу, виступила однією з основ для становлення літературної компаративістики. Так, наприклад, з'ясовуючи походження циклічної будови українського народного епосу, вчений застосовував генетично-контактний принцип, що ґрунтується на врахуванні генетичних і контактологічних аспектів дослідження. Аналізуючи величезну кількість фактологічного матеріалу, він відкидає гіпотезу щодо появи народного епосу внаслідок шкільного впливу XVI-XVIII століть, потім балканського, Центрально-Подунайського, поки не доходить висновку, що всі вони "лише впливали на слов'янський фольклор, збагачували його новими ідеями, кристалізували його виразніше, але не сотворили наново" [3, с. 130]. Таким чином, М. С. Грушевський реалізує ретроспективний погляд на розвиток українського фольклору. А ретроспекція, на думку сучасних літературознавців, є "одним з аспектів генетичного методу" [1, с. 55].

Генетично-контактний принцип аналізу дозволив ученому з'ясувати подібності й відмінності, зокрема, фольклорних явищ, простежити різноманітні взаємодії, що виявилися на рівні впливів, рецепцій тощо і позначилися на українській усній традиції. Наприклад, аналізуючи народну пісенну традицію, дослідник знаходить у ній вияви і романізованої балканської культури, і візантійські впливи, і західнослов'янські, які служили посередниками впливів німецьких і середньовічних романських, і східні, турецько-іранські. М. С. Грушевський зазначає при цьому, що інколи дуже важко відрізнити "свійське від запозиченого", адже дещо з'являлося "паралельно, на спільнім ґрунті примітивного світогляду", а дещо сягає "в такі глибини передісторичного життя, що за тими не можності пройти туди" [3, с. 128]. На думку дослідника, аналіз цього матеріалу дає багато для розуміння старого світогляду, словесної творчості й міжлітературних контактів. Аналізуючи повісті Києво-Печерського патерика, він звернув увагу на те, що дослідники цієї пам'ятки шукали в ній буквальні текстуальні запозичення. М. С. Грушевський же ставить питання про паралелізм мотивів християнської та релігійної легенди, що могли "прийматись не тільки книжною дорогою, але й усною передачею" [5, с. 122]. Дослідник відзначає засвоєння різних мандрівних мотивів (аскетичних і фантастичних) не тільки християнських, а так само і брахманських, буддійських, юдаїстичних тощо.

Звичайно, здійснений М. С. Грушевським аналіз вимагав детального висвітлення кожного окремого факту, залучення значної кількості пісень, іншого емпіричного матеріалу. Але вчений не потону в велетенському масиві аналізованих текстів. Він розумів, що головним завданням дослідника є не його збір, а систематизація і теоретичний аналіз. Очевидно, вчений усвідомлював і слабкі місця цього підходу, що, на перший погляд, зумовлював тяжіння до описовості. Тому його методика може здаватися досить розпливчастою, що значно ускладнює порівняння і зведення в систему всіх результатів дослідження. За своєю природою аналітично-індуктивний, а за формою вираження інформації описовий, цей підхід, відповідно, тяжіє до фактографізму та емпіризму. Його широке використання вченим зумовлюється тим, що таке дослідження, яке здійснив М. С. Грушевський на ниві української літератури, об'єктивно вимагає значних зусиль для вияву, збору та систематизації конкретних фактичних

даних. Таким чином, цей принцип, посідаючи у літературознавчій праці М. С. Грушевського чільне місце, створює ілюзію описовості всієї “Історії української літератури”, навіть “розмитості” берегів концепції праці. При цьому слід зазначити, що такий стиль викладу матеріалу характерний для більшості аналізованих нами праць М. С. Грушевського. Це певною мірою стосується й “Історії України-Руси”, що дало підставу, зокрема, І. Я. Франку, зазначити в “Причинках до “Історії України-Русі””: “Тут більше, ніж у попередніх розділах, відчувається перевага міркування над фактичним матеріалом. Особливо російський “Нарис”, як і слід було чекати в цій частині, має сильне апологетичне забарвлення” [8, с. 450].

Враховуючи це, М. С. Грушевський використовує інший принцип – порівняльно-типологічний, яким послуговується порівняльне літературознавство. Його сутність полягає у співвіднесенні літературних явищ на синхронічній площині “з метою виявлення між ними тематичних, образних, жанрових, стильових відмінностей і подібностей, встановленні їхніх ближніх й віддалених контекстів та групуванні цього історико-літературного матеріалу, типологічно диференціюванні його на певні класи, підкласти тощо” [1, с. 111]. Цей принцип активно використовувався автором історії для аналізу оригінального письменства XI-XII та XII-XIII століть. Ідеться насамперед про порівняння морально-дидактичної літератури доби, літописної повісті про Печерський монастир, писань, присвячених святому Миколаєві, старого Київського літопису тощо.

Внаслідок порівняння М. С. Грушевському вдалося з’ясувати тенденції розвитку літератури, її характер, а також визначити принципову сутність та конкретну специфіку літератури. Так, використовуючи паралельні зіставлення (наприклад, української і російської, української і польської, української і болгарської літератур), він обґрунтовує самотність української літератури. Вчений, зокрема, підкреслює, що “культура XII-XIII століть була українською. <...> Відтинати ж її від пізнішої галицько-волинської і новішої київсько-галицької літератури, а пришивати, під назвою “общерусської”, знов-таки до “руської” – великоруської – се завжди зостанеться операцією не науковою і науковим інтересам противною” [4, с. 56].

І, нарешті, М. С. Грушевський вдається до контекстуального аналізу, вивчаючи, наприклад, українську билинну традицію. Зокрема, наводить приклади билин на легендарні мотиви з російського фольклору та українську легенду про Михайлика і Золоті ворота із українськими відгомонами цієї теми, зіставляючи їх, і його висновок зводиться до того, що українська героїчна дружинна традиція, “розбавлена легендарними мотивами, дійшла до нас в сих билинах і героїчно-легендарних творах” [6, с. 194].

Варто також зазначити, що основну роль у дослідженні історії української літератури вченим відігравав історико-системний принцип. І це зрозуміло, адже М. С. Грушевський досліджував українську літературу як цілісну і нерозривну систему, що функціонує за своїми законами. Вивчаючи питання виникнення української літератури та простежуючи безперервність її розвитку, він об’єктивно змушений був прийти до системного методу, який дозволяв йому обґрунтувати наявність української нації. Цей принцип, зокрема, реалізувався у розробці вченим періодизації давньої української літератури. М. С. Грушевський не поділяв думку офіційного літературознавства і навіть деяких колег (зокрема М. Зерова, М. Петрова) про те, що українська література бере свій початок у XVI й навіть у XVIII столітті. Подібні твердження, на думку дослідника, сприяли маскуванню штучності й вимушеності перебування українського народу у складі новоствореної держави СРСР, нівелюючи тим самим державотворчі процеси. Саме тому М. С. Грушевський визначив і обґрунтував етапи розвитку української словесності, починаючи з Києворуської доби, зокрема з 1030-х років. Підстави для цього дослідник бачив у рівних правах на наступність літературного розвитку від часів Київської Русі як росіян, так і українців.

Крім того, вчений, вдаючись до паралельних зіставлень, висуває власну теорію, названу С. К. Росовецьким “теорією доповнюваності”, згідно з якою навіть у “темну добу” (кінець XIV – перша половина XVI століття), що характеризувалася як період занепаду вітчизняного літературного процесу, українська література розвивалася, хоча й на чужих територіях, куди в силу історичних обставин змушена була емігрувати частина української еліти (зокрема до Чехії, Польщі, Балканських країн тощо). Отже, шукаючи чеські, польські, балканські впливи в українському письменстві і навпаки, М. С. Грушевський тим самим обґрунтовував системність розвитку українського літературного процесу, наполягаючи на його цілісному й безперервному характері.

Сучасні літературознавці [2; 7] також зазначають, що, крім методів і принципів, характерних, зокрема, для культурно-історичної школи, чи компаративістики, вчений широко використовував й такі, що розроблялися іншими школами. П. Кононенко пояснює такий підхід не лише масштабністю наукового мислення М. С. Грушевського, а й тим, що він був “творцем системного літературознавства, яке передбачає й текстологічний аналіз, і лінгвістичний, і соціологічний, і історико-порівняльний, культурологічний, етико-філософський, психологічний, <...> біографічний, а водночас – як генеруючий принцип – аналіз естетичний” [7, с. 29].

Таким чином, у дослідженні історії літератури М. С. Грушевський вдавався до цілого комплексу методів і принципів дослідження літературних явищ, більшість із яких належить порівняльному літературознавству (історико-порівняльні), а отже, це дає нам підстави стверджувати, що праця вченого стала набутком української компаративістики першої третини XX століття. Застосування генетично-контактного, порівняльно-типологічного, історико-системного принципів підтверджують цю думку.

Література:

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство : Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид-дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
2. Гнатюк М. І. Літературознавчі концепції в Україні II пол. XIX – початку XX ст. / М. І. Гнатюк. – Львів : Вид-во Львівськ. нац. універс. ім. І. Франка, 2002. – 208 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. / Упоряд. В. В. Яременко ; Авт. передм. П. П. Кононенко ; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1. – 392 с.

4. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. / Упоряд. В. В. Яременко ; Примітки С. К. Росовецького / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 2. – 264 с.
5. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. / Упоряд. В. В. Яременко ; Примітки С. К. Росовецького / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Т. 3. – 285 с.
6. Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. / Упоряд. О. М. Таланчук ; Примітки С. К. Росовецького / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Т. 4. – Кн. 1. – 336 с.
7. Кононенко Петро. “Історія української літератури” Михайла Грушевського – етап у розвитку наукового літературознавства / Петро Кононенко // Грушевський М. С. Історія української літератури : В 6 т., 9 кн. / Упорядник В. В. Яременко ; Авт. передмови П. П. Кононенко ; Приміт. Л. Ф. Дунаєвської. – К. : Либідь, 1993. – Т. I. – С. 7-36.
8. Франко І. Я. Причинки до Історії України-Русі / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів у 50 т. / Упоряд. та комент. В. І. Кречотня, Т. Г. Третяченко ; Ред. П. Й. Колесник. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 417-548.